

CUMHURİYET DÖNEMİNE KADAR ANKARA ŞEHRİNİN FİZİKSEL GELİŞİMİ

*H. Mustafa ERAVCI**

Özet

Araştırmacılar tarafından şimdiye kadar Ankara şehir tarihine dair birçok çalışma yapılmıştır. Bunlar, daha ziyade tarihî verilere dayalı dönemsel şehrin sosyo-ekonomik ve kültürel envanterini çıkaran çalışmalardır. Hâlbuki birçok disiplini kullanarak ortaya çıkacak olan şehrin mekânsal gelişim tarihi ve tarihsel süreçteki dönüşümü ortaya koyacak çalışmalar bulunmamaktadır. Bu çalışmada Ankara şehrinin kuruluşundan Cumhuriyet tarihine kadar şehrin fiziksel gelişimi, bu fiziksel şekillenmeyi oluşturan öğeler, bunların dönemsel değişim ve dönüşümleri aydınlatılacaktır. Şehrin mekânsal gelişim ve dönüşümü aydınlatılırken bunu oluşturan paradigma ve parametreler üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ankara, Şehir, Osmanlı

PHYSICAL DEVELOPMENT OF ANKARA UNTIL THE REPUBLIC PERIOD

Abstract

So far, many studies have been conducted by researchers on the history of Ankara city. These are rather studies that produce a socio-economic and cultural inventory of the periodic city based on historical data. However, there are no studies that will reveal the history of city development and the transformation in the historical process that will occur using many disciplines. In this study, the physical development of the city from the establishment of the city of Ankara to the period of the Republic, the elements that make up this physical formation, their periodic changes and transformations will be illuminated. Spatial development and transformation of the city were illuminated, focusing on the paradigms and parameters that make up it.

Key Words: Ankara, City, Ottoman

* Prof.Dr. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Öğrt. Üyesi, hmeravci@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-9092-8448>

Giriş

Ankara şehri İç Anadolu'nun Kuzeybatısı'nda Ankara Çayı'nın geçtiği ovanın Doğu'sunda ve verimli Çubuk Ovası'nın Güney'inde, su ihtiyacının temin edebileceği Hatip Çay'ının (Bentderesi) kenarında, savunmaya son derece uygun sarp kayalık bir tepenin eteklerinde kurulmuştur. Kale şehri olarak ortaya çıkan şehir zaman içinde küçük ovayı çevreleyen müstahkem tepeler üzerine oturmanın yanında ana yolların kesiştiği bir kavşak noktası olması sebebiyle de tarih boyunca büyük önem kazanmıştır.

Şehrin tarihsel süreçte “Ankyra, Ankras, Angora, Engürü, Engüriye” gibi adlarla anıldığı görülmektedir. Fakat bunların kimler tarafından konulduğu ve ne anlam taşıdığı kesin olarak bilinmemektedir. Nitekim Hitit şehri “Ankuruwa” şehrinin bugünkü Ankara olduğu ispat edilememekle birlikte, ismin aslının Hititçe bu şehir isminden aldığı¹ veya Frigler ile Galatların, şehri düşmanlarına karşı zafer nişanesi olarak gemi çapası anlamına gelen “Ankyra” adıyla adlandırdıkları ileri sürülmektedir. “Ankyra” şehri İslami devirde “Engürü veya Engüriye” Şekillerin de de yerine olarak isimlendirilmektedir. Müslüman halkın bu adı üzümün bu bölgede çok olmasından kaynaklı Farsça engûr (üzüm) kelimesi ile adlandırdığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Ankara kalesinin yedi katlı yapılması sebebi ile “Selasil Kalesi” adı verilen kale “angarya” ile yapıldığından bahisle bu kelimenin “Ankara”ya dönüştüğüne dair iddialar da ayrı bulunmaktadır.²

Arkeolojik buluntulara göre Ankara'nın tarihi Frigler'le başlamaktadır. Hacıbayram tepesi zirveyi teşkil etmek üzere Hal civarından Çankırıkapı ve Dışkapı'ya kadar olan kısım Frig höyüğü olup Anıtkabir, Bahçelievler ve Çiftlik Tümülüsleri (yığma tepe) asillerin, İstasyon civarı ise halkın mezarlığıdır. Gerek mezar tümülüslerinin büyüklüğü gerekse açılan mezarların içindeki eşyanın zenginliği Ankara'nın önemli bir prenslik olduğunu ortaya koymaktadır. Şehrin çeşitli kesimlerinde bulunan ve adlarına Ankara kabartmaları denilen sekiz kabartma ise burada büyük bir sarayın yer aldığını göstermektedir.

Ankara, Lidyalılar ve (547 yılından itibaren de) Persler döneminde Kral Yolu üzerinde bulunması sebebiyle zengin bir ticaret merkezi haline geldi. MÖ. III. asırda ise Trakya'dan gelen Galatlar'ın Tektosages kolunun başşehri oldu. En parlak çağını ise Romalılar döneminde (m.ö. 189-m.s. 395) yaşadı. Bu dönemde Ankara, Anadolu'da Roma yol ağının çok önemli bir kavşağı niteliğini kazanmış bunun sonucunda yönetsel, askeri ve ticari işlevleri gelişmiştir. Öyle ki bu dönemde kent, kalenin eteklerindeki düzlükte yerleşmiş, bir önceki yüzyıla göre bir misli büyümüştür. Söz konusu dönemde; kentin, etrafında koruma duvarı bulunmayan, açık bir kent görünümünde olduğu belirlenmiştir. Ayrıca Ankara kentinin önemli tarihi ve turistik değerlerinden olan August Mabedi ve Roma Hamamı da bu dönemin eserlerindedir. Bu arada Augustus şehre bir şeref unvanı olarak Sebaste adını vermişse de bu isim halk tarafından tutmamıştır.³ Daha sonra 334 yılında Bizans İmparatorluğu yönetimine gecen kent, 1075 yılına dek Bizanslılar'da kalmıştır. Ortaçağda Ankara kenti, Avrupa kentlerinde olduğu gibi, surlar içine çekilmiş, tam bir sınır kenti görünümündedir. Ankara VIII. yüzyılda Bizans'ın Bukellarion adlı askerî ve idarî birimi yani “Thema” diye adlandırılan yönetim merkezi oldu. Ayrıca Roma dönemine göre, daha dar bir alanı kaplayan kent çevresi, kalın bir dış surla çevrilmiş ve İçkale'nin duvarları yükseltilmiş, savunma; kentin yerleşim karakterini belirleyen temel öge olmuştur. Kent planının diğer temel öğeleri ise pazar yeri işlevi gören agora ve kilisedir. Bunun yanı sıra tahıl depoları, ambarlar, hamamlar da işlevlerini sürdüren diğer öğelerdir.⁴

X. yüzyılda Arapların saldırılarına maruz kalan şehir XI. yüzyılın ortalarına kadar Selçuklular-Haçlılar ve Bizans arasında el değiştirdi. Ankara Selçuklu döneminde uç bölgesinde olmasından dolayı Selçuklu hanedan üyeleri arasındaki iktidar mücadelesinde en önemli güç merkezi oldu. Bu çerçevede kaleyi elinde tutan Alâeddin Keykubad'a karşı Sultan İzzeddin Keykâvus kaleyi ele

¹ Besim Darkot, “Ankara”, *İA*, I, s.,437-442; F. Taeschner, “Ankara”, *Et²* (İng.), I,s., 509-511.

² Mehmed Zıllıoğlu Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, c.1-2 , İstanbul 1986.

³ W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, (trc. Mihri Pektaş), İstanbul 1960, s. 29, 368, 395.

⁴ Mehmet Tuncer, *Ankara Şehri Merkez Gelişimi*, Ankara 2001, s.24.

geçirmek için surların dışında evler, barakalar, kendisi için bir saray ve medrese yaptırdı. Ayrıca sur dışında bugünkü Ziraat Bankası civarında Keykâvus'un büyük emirlerinden Seyfeddin Kızılbey tarafından Kızılbey Camii inşa edildi. Böylece kalenin güney eteklerinde bir şerit halinde Türk-İslami kotlu yerleşme ünitesi ortaya çıkmaya başladı.

Alaeddin Keykubad döneminde ise kale tamir ettirilerek iç hisardaki Akkale ilâve edilmiştir; ayrıca Alâeddin Camii yapılmıştır. XIII. yüzyıl Selçuklu kaotik süreçte ise "Dârü'l-Hısn" unvanı ile anılan şehre⁵ Arslanhane Camii ile Saraç Sinan Mescidi, Çubuk Suyu üzerindeki Akköprü ile Çanşığı Köprüsü yapılmıştır. Böylece Ankara tam bir Türk-İslam şehri haline gelmiştir.

Diğer yandan aynı yüzyılda Moğol istilâsından kaçan çok sayıda sanatkâr ve küçük meslek erbabı Ankara'ya sığınmış ve Ahî teşkilâtının etrafında toplanmıştır. Bu dönemde yönetimi ellerinde tutan ahîlerin şehrin sosyo-ekonomik hayatında önemli rol oynadıkları bilinmektedir. XV. yüzyıl sonlarına kadar şehrin yapılanmasında etkili olan bu yapıya ait Ahî Şerafeddin Camii (XIII. yüzyıl), Ahî Yâkub Camii (1392) vb. ahi yapıları tezahür etmiştir. Dolayısıyla bu mekânlar etrafında yeni ticari ve sosyal alanlar ortaya çıkmıştır. Bundan başka Moğolların önünden kaçıp gelen göçler ile Ankara şehrinde de surlar dışına çıkan gelişmeler görülür. Özellikle Ticaret ve zanaatla ilgili eylemler, surların kervan yoluna en yakın bağlantı sağlayan kapının hemen dışına çıkmıştır. Ankara'da bu eylemler Dış Kale Kapısı önünde ve Atpazarı'na doğru gelişmiştir. Ayrıca, yine bu eylemlerin, Kaleyi kervan yollarına bağlayan yol üzerinde bir meydan çevresinde olmak üzere yoğunlaştığı belirtilmektedir⁶. Yine bu çerçevede bu dönem ile girişkenliğe sahip Osmanlı kuruluş sürecinde Hacı Bayram Camii (1427), Yeğenbey Camii (1438), Kîçikli Mescidi (1443), ayrıca Kızılbey Medresesi, Yeşil Ahî Medresesi gibi kültürel ve dini yapılar inşa edilmiştir.⁷ Bunlardan Hacı Bayram Camii ve türbesi ile hemen bitişiğindeki August Mabedi şehrin kuzey batı yönünde yeni bir çekim merkezi oluşmasını sağlamıştır.

Diğer yandan Beylikler devrinde bir uç şehri özelliği taşıyan Ankara, Osmanlıların şehre hâkim olmalarından (1354) hemen sonra Osmanlı-Karaman nüfuz mücadelesinin etkilendiği tampon bölge haline geldi. Ayrıca Ankara 1402'de Yıldırım Bayezid ile Timur arasındaki savaşa sahne oldu. XV. asır Osmanlı-Karaman nüfuz mücadelesi sürecinde ise Ankara, Karaman sınır bölgesinde önemli bir askerî üs konumunu muhafaza etti.⁸ Dolayısıyla bu dönemde uç şehir özelliklerinde görülen savunma ve iâşe temin ile lojistik şehir yapılanmasının bütün özelliklerinin şehir yapılanmasında kendini gösterdiği söylenebilir. Bu bağlamda savunma yapıları, şehirde yöneticilerin ihtiyacını karşılayan binalar ve döneme ait beş adet hamam da inşa edilmiştir.

Ankara sancağı XVI. ve XVII. yüzyıllarda bir sancak beyi tarafından müstakil olarak idare edildi. Bu bağlamda muhtelif askeri görevliler alaybeyi, serasker, çerisürüsü vs. şehirde konak tarzı eklentili yapılarda ikamet etmişlerdir. Adli idari açıdan ise 6 kazaya bölünmüş olan sancağın kazalarında da merkez tarafından adli-idari yetkilerle donatılmış olarak gönderilen kadılar bulunmaktaydı. Bu idari üniteler şehrin mekânsal gelişiminde etkili olmuştur.

Mekânsal yerleşim yapısı bağlamında XVI. asırda şehir sur dışına taşıp, Kalenin dışında şehir iki bölümden oluşmakta idi. Kale çevresinin Yukarıyüz, bugünkü Anafartalar Caddesinin altında kalan ve Hacı Bayram Camiinden Karacabey külliyesine kadar kısım Aşağıyüz diye tanımlanıp, topografya bağlı olarak adlandırılan bu deyimler Cumhuriyet devrine kadar gelmiştir. Osmanlı Ankara'sında mahalle şehir bütünü içinde bir yerleşim birimidir. Bu yerleşim biriminde evler İslam kültürünün etkisi ile sokağa sırt çevirmiş, iç avlusuna dönük, ışığını avlusundan alan tek ve çift katlı yapılar olarak görülmektedir. Yapının bütün öğeleri içinde yaşayanlara azami derecede mahremiyet sağlayacak biçimde birbirleriyle bağlantılıdır.⁹

Yukarıda zikrettiğimiz fizikî gelişimin daha iyi anlaşılması için bunda etkili olan bazı parametreleri detaylandırmak gerekmektedir. Bu bağlamda öne çıkan husus şehir nüfusundaki değişim ve buna bağlı şekillenen mahallelerdir. Öyle ki şehir merkezinde 1523 tarihinde yaklaşık 12.078 kadar

⁵ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul 1984, s. 36, 51..

⁶ Sevgi Aktüre, "17.Yüzyıl Başından 19.Yüzyıl Ortasına Kadarki Dönemde Anadolu Osmanlı Şehrinde Şehirsîl Yapının Değişme Süreci", *ODTÜ Mim. Fak. Dergisi*, C. I, S. 1, 1975,s.120-9.

⁷ Mustafa Eravcı, "Ahi Yapıları", *Ahilik Ansiklopedisi*, c.I., Ankara 2014,s. 140-280.

⁸ Mehmed Neşri, *Neşri Tarihi*, c. II, Ankara 1986.

⁹ Ruşen Keleş, *Şehirciliğin Kurumsal Temelleri*, Ankara 1972.

nüfus vardı. 1571 yılında ise bu nüfus 26.241'e yükselmişti. 1523 tarihinde Ankara'da kale haricinde 81 mahalle bulunmaktadır. 1601'de bu sayı kale içinde ve dışında toplam seksen beşe ulaştı. 1785-1840 yılları arasında mahalle sayısı 107'ye yükseldi, 1891'de ise yetmiş beşe indi. Bu mahallelerden 63'ü Müslüman, 13'ü Müslüman-Hristiyan, 4'ü Hristiyan ve 1 Yahudi mahallesi idi. Ankara'da tahrir defterlerindeki mahalle isimlerine bakıldığı zaman şehirdeki mahalleler, bir dinin yapının etrafında oluşmuşlar ya da meslek guruplarından bazılarının veya aynı dini inanç ve gelenek etrafında toplananların bir arada oturma istekleri sonucunda ortaya çıkmışlardı. Bir dini ve sosyal yapının etrafında oluşan mahalleler, Akmedrese, Alacamescid, İmaret-i Karacabey, Mescid-i Kureyş, Hacimescid-i Melikehatun, Mescid-i Şemseddin, Minâre-i Belkıs'dır. Bir meslek grubunun veya belli bir mesleğe sahip kişinin adını alan mahalleler ise Baklacı, Bostancıyan, Boyacıali, Börekçiler, Buryacılar (Hasırcılar), Celalpanbuğu (Pamukcularhallacı), Debbağan, Ekinci (Acıca), Hallacmahmud, Helvacıyan, Kattanîn (Pamukçular), Kazûrân (Çamaşırıcı), Keyyalin (Buğday ölçenler), Kirişçiyan (Kirişçiler), Koyunbazarı, Rüstemma'al (Nalbant Rüstem), Sabunî (Sabuncular), Yakubna'al (Nalbant Yakub), Yusufhabbâz (Ekmekçi Yusuf), Dellâlkaraca'dır.¹⁰

Bu durum şehrin ekonomik hayatında esnafın büyük bir rol oynadığını göstermektedir. Ayrıca şehrin bu yerleşim yapısının yani mekânsal kimliğinin daha iyi anlaşılabilmesi için ticari mekânların gelişim ve değişim süreçlerinin de aydınlatılmaya ihtiyaç vardır. Zira bu şehrin ana merkezinin ve merkez ulaşım sistemini de ortaya çıkaracaktır.

XIII ve XIV. asırda diğer Anadolu şehirlerinde olduğu gibi Ankara da ticaret ve zanaatla ilgili eylemler Dışkale kapısının hemen dışında Atpazarı'na doğru Kaleyi kervan yollarına bağlayan yol üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu dönemde daha çok ticaret açık pazarlarda yapılırken Osmanlı döneminde artan tüketici kitleleri ile önemli alışveriş merkezleri oluşmuş ve bu bağlamda ticaret canlanmıştır. Özellikle şehirlerin toplayıp dağıtma işi hareketlik kazanmıştır. Bu değişime dayalı olarak şehirde kapalı alışveriş ortamları ortaya çıkmıştır. Öyle ki XVI. ve XVII. asırlarda, daha önce var olan küçük ticari yapılar yanında, büyük programlı ticari yapılar kendini göstererek bu durum şehrin yukarı yüzünde Atpazarı ile Koyunpazarı arasında yoğunlaşmışlardır. Bunlar Atpazarı'nda çoğu "çerçi"lerin işgal ettiği dükkânlar, Bedesten çevresinde kümelenen on büyük han ki, sadece konaklama amaçlı olmayıp aynı zamanda sanat ve ticaret işlerini de yüklenmişlerdir. Bunlarla bağlantılı Uzunçarşı buna açılan esnaf çarşıları ile şehrin en büyük camileri bu bölgede kurulmuştur. Diğer yandan şehrin ana merkezi olan Atpazarı, Hanlar bölgesi ve Bedesten, Uzunçarşı yolu ile Ankara'nın aşağı yüzünde yer alan Kaledibi(Tahta'l-Kal'a) ile Karaoğlan Çarşısı'na bağlanmaktadır. Özellikle Aşağıyüzde yer alan bu çarşılardan Tahtakale Çarşısı Doğanbey mahallesi ile çevrelenmiş han, hamam ve cami ile mescit vb. anıtsal yapılarla hatta sonraki yüzyıllarda Karaoğlan Çarşısı'nın da gelişmesi ve nitelik değiştirmesi ile şehrin ikinci bir merkezi olarak belirginleşmiştir.¹¹

Yukarıda mahaller içinde dokumacılıkla ilgili meslek guruplarının fazla olması şehirde dokumacılık faaliyetlerinin yoğun olduğunu göstermektedir. Öyle ki klasik dönemde Ankara'da Bedesten ve Bedestenden itibaren Hasan Paşa Hanı'na kadar uzayan Uzunçarşı genellikle tiftik/sof tüccarlarının yer aldığı iki önemli pazar yeri idi. Diğer iş kolları da Uzunçarşı'ya açılan sokaklar içerisinde kümelenmişlerdi. Debbağlar ise Bendderesi'nde sanatlarını icra etmişlerdir. Zira debbağlar ve boyacılar gibi çevre sağlığı ve temizliği yönünden problemlen olan iş kolları şehir dışında ve nehir kenarında icra edilmiştir.¹² Diğer yandan Hacı Bayram vb. şehirle sembolleşmiş ulu camiler yanında kitapçılar, ciltçiler, deri eşya satıcıları ve terlikçiler faaliyet içinde idi. Dericiler Bendderesi'ndeki debbağhaneler ve şehrin egemen imalat sanayi türü olan dokumacılar ise Uzunçarşı ve Hanlar bölgesinin çeperinde odaklanmıştı. Ayrıca marangozlar, çilingirler ve bakırcılar ise Uzunçarşı yanında temelde Tahta'lkal'a çeperinde kümelenmiştir. Demirciler daha uzak yerde yer almaktaydı. Alıcıları daha çok köylü nüfus olan saraçlar, çömlekçiler ve eyerciler ise şehrin dış sınırlarındaki kapı güzergâhlarına yakın yerde yerleşmişti.¹³

¹⁰ Emine Erdoğan, "Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Ankara Tahrir Defterlerinin Analizi," (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi), Ankara 2004.

¹¹ Mehmet Tuncer, *aynı eser*, s.32-53.

¹² Özer Ergenç, *Ankara ve Konya*, Ankara 1987, s.50-90; Özer Ergenç; XVII. Yüzyıl Başlarında Ankaranın Yerleşim Durumu Üzerine Bazı Bilgiler", *Osmanlı Araştırmaları*, I, İstanbul 1980, s. 87.

¹³ Ruşen Keleş, *aynı eser*, s.25

Bu dönemde Ankara mahalleleri içinde Ürgüp, Erzurum, Tiflisi, Koçhisar gibi yerleşme adı taşıyan mahalleler de bulunmaktadır. Bu mahalle sakinleri mahallelerine geldikleri şehrin adını vermişlerdir. Diğer yandan mahalle isimlerine dikkat edildiğinde mahallelerin mahalleyi kuran şahısların hangi özelliği ile ilgili adlandırıldıkları görülmektedir. Özellikle bu bağlamda öne çıkanlar Güngü (Dilsizler), Kefere (Kafirköy), Yakubharrat (Yalancı Yakub) mahalleleridir. Etnik ve dini isim taşıyan mahalleler arasında ise Mihriyar-i Ermeni, Makramacıyan-ı Zimmîyan, Yahudiyan, Zimmîyan-ı Kirişciyan, Yahudiyan adlı mahallerdir. Bununla beraber Ahiçelebi, Ahıvacımurad, Ahitura vb. sadece şahıs adı veya lakapları ile anılan mahaller de bulunmakta idi.¹⁴

Bu mahalleler içinde en kalabalık olanları şehrin iş muhitlerine yakın bulunanlardı. Ayrıca bazı meslek gruplarının topluca oturduğu mahalleler de oldukça kalabalıktı. XVI. yüzyıl sonlarında en kalabalık mahalle olan Ahî Hacı Murad Mahallesi bir yandan Atpazarı'na açılan Koyunpazarı Çarşısı'na, diğer yandan da kale altındaki iş yerlerine yakındı. Aynı şekilde Tulî (Tulice) Mahallesi Karaoğlan Çarşısı'nın üstünde yer almakta idi. Şehrin doğusunda kaleye doğru yükselen saha içinde bulunan Avancıklar Mahallesi softçuların oturduğu kalabalık bir yer idi. Bu mahalle XVI. yüzyıl sonlarında Molla Büyük, Çeşme, Direkli Mescid, Kayabaşı adlarıyla dört mahalleye ayrılmıştı. Diğer taraftan diğer ticaret ve sanat kesimlerinin çevresinde de birbirine yakın birçok mahalle vardı.

XVI. asırda Alman Seyyah Dernschwam, uzun ve yüksek bir dağın tepesinde sur ve kale kalıntılarını görmüş, kale ve Hıdırlık Tepesi arasında büyük bir derenin oldukça sert aktığını bu derenin üzerinde iri taşlardan yapılmış muhkem bir derbentin olduğunu yazmıştır.¹⁵ Osmanlılar tarafından sürekli olarak kullanılan kalede 1831 yılına kadar bir dizdar ve kethüdânın idaresinde muhafızlar bulunmaktaydı. Kale bir yerleşim alanı olduğu gibi hem top, tüfek ve mühimmatın saklandığı bir depo, hem de devlete ait resmî evrakla para ve eşyaların bulunduğu bir yerdi. Dernschwam mezkûr dönemde bugün halk arasında Belkıs taşı adı ile anılan sütundan bahsedip, kerpiç evlerin yoğun olduğu aşağı şehri ise sokakların dar ve kaldırımsız olduğundan bahseder. Seyyahın kayıtlarından bu dönemde şehri saran üçüncü surun olmadığı anlaşılmaktadır.

Ankara XVII. yüzyıl başlarında Celâlî isyanları sebebiyle sıkıntılı günler yaşadı. Bu sebepten Kalenin iç ve dış hisarının çevresinde yer alan şehir kısmının etrafı da surlarla çevrildi. Bu surlar Celâlî saldırılarından korunmak için 1604-1607 yılları arasında Ankara kadısı Vildanzâde Mehmed Efendi tarafından yaptırılmış, XIX. yüzyıl başlarına kadar da ayakta kalmıştır. Etrafı üç kademeli surlarla çevrili şehirde Cenâbî Kapısı, Çankırı, İstanbul, İzmir ve Erzurum kapıları, Araba Pazarı ve Namazgâh kapıları gibi irili ufaklı on kapı bulunuyordu.¹⁶

1619 yılında şehri gezen Polonyalı Simons, seyahatnamesinde şehrin dış, orta ve iç olmak üzere üç kat surla çevrili olduğunu, şehirde 8 adet kilise ve 200 hane Ermeninin oturduğunu, şehir halkının sof işi ile uğraştığını ayrıca şehrin dışında büyük bir manastırdan bahsetmektedir.¹⁷ 1640 yılında Ankara'yı ziyaret eden Evliya Çelebi, ise “ kale içinde bağımsız ve bahçesiz 600 hanenin olduğunu orta surun dört kapısının olduğunu belirttikten sonra Kale içindeki camilerin en meşhurlarını “Cenap Ahmed Paşa ve Hacı Bayram-ı Veli Cami” diye verir. Ayrıca O, Cenap Ahmed Paşa tarafından üç tarafı gül gülüstan olan İrem Bağı'na Mevlevihane yapıldığını kayıt eder. Diğer taraftan Evliya şehrin fiziki görünümü ile de “Kerpiçten yapılan evler kat kat yapılmış, 70 kadar bağ ve bahçeli sarayları olup, en meşhurları Paşa Sarayı, Molla Sarayı, Kederzade Sarayı ve Ahmed Paşa Sarayıdır.”¹⁸ diye tarif eder. 1701 yılında Ankara'ya gelen Fransız doğa bilimci Sur Pitton de Tournefort da Ankara şehri ile ilgili gravüründe burçların içinden açılan kapıların belli başlılarını Cenabi Kapısı, Doğanbey yanındaki kapı ve Araba Pazarı kapısı diye gösterir.¹⁹ Kalede XVI. asırda Güzeloğlu Mescidi Mahallesi, Dudiran Mescidi Mahallesi, Aşağıkapı Mescidi Mahallesi, Yazıcışabüddin Mescidi Mahallesi Cami Mescidi adında 5 Müslüman Mahallesi bir de Gayri Müslim Mahallesi bulunmakta idi. XIX. asırda bu mahalleler Kala Mahallesi olarak anılmakta idi.

¹⁴ Emine Erdoğan, *aynı tez.*, s. 52.

¹⁵ Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, Mersin 1992, s.254-55.

¹⁶ Hülya Taş, *XVII. Yüzyılda Ankara*, Ankara 2006, s.106-111.

¹⁷ Hrand D. Andreayan, *Polonyalı Simonun Seyahatnamesi*, İstanbul 1964, s.162.

¹⁸ Mehmed Zillioğlu Evliya Çelebi, *aynı eser*, II, 711-715.

¹⁹ Semavi Eyice, *Ankara'nın Eski Bir Resmi*, Ankara 1972, s.87-98.

Mezkûr Osmanlı klasik döneminde Ankara şehir ulaşım sisteminin yukarıda bahsettiğimiz topoğrafik yapısına göre ve XVII. asırda inşa edilen surun giriş kapılarına bağlı olarak geliştiği gözlemlenebilir. Şehir içi ulaşım genellikle yaya olarak yapılmakla beraber yönetici sınıfın atlı ve araçlı ulaşımı sur kapılarının üzerinde yer alan ana yol güzergâhları ile gerçekleşmekte idi. Örneğin Doğuda Cenabi/ Kayseri Kapsı'ndan başlayan ana yol şehir içinde Avancıklar Mahallesi'nin altında Ulucanlar(Ahi Yakup) Hacı Arap Mahallesi'nden geçip hafif bir eğimle Atpazarına ve oradan da Bedestene ulaşırdı. Atpazarı üzerinden Kaledibine(Tahta'l- Kal'a) bağlanmakta. Burası Arabapazarı Kapısı'na, öbür taraftan da Karaoğlan Çarşısı yoluyla da Hacı Bayram Camii ve Debbağhaneye açılmaktadır.²⁰ Ayrıca Hasan Paşa (Sulu Han) hanı bu ana yol sistemi içinde önemli aks üzerinde inşa edilmiştir. Esas merkez olan Atpazarı ,Uzunçarşı yolu ile bağlantılıdır. Karaoğlan Çarşısı ise diğer sur girişleri ile doğrudan bağlantılıydı.

Şehirde klasik dönemde jeopolitik konumuna bağlı olarak, şehirde sanayi ve ticaret faaliyetlerinin artmasına bağlı olarak ziraî faaliyetler de şehir ekonomisinde önemli bir yere sahipti. Meselâ Ankara'nın etrafındaki Keçiviran (Keçiören), Ayvalık, İncirlik, Solfasol, Çinçin, Cebeci bağları, Küçükesat ve Büyükesat bağları ve Çengikayası (Çankaya) bağları gibi mevkilerde bağ ve bahçe ziraatı yapılıyordu. Çubuk Suyu kenarında bahçe ve bostan ziraatı, Ankara'nın doğu ve batısında kalan Kasaba-i Bâlâ ve Süflâ nahiye ve köylerinde yoğun bir ziraî faaliyet vardı. Şehir çevresinde üretilen sebze ve meyvelerden başka çevre köylerden gelen sebze ve meyveler de şehir iâşesinin giderilmesinde önemli yere sahiptiler. Şehri batı doğu yönlü çevreleyen bu bağ ve bahçeler ile kuzeydeki Hıdırlık şehrin oksijen borusu olarak yeşillikler içinde bir şehir görüntüsü vermiştir.

Ankara XVIII. yüzyıldan itibaren mutasarrıflık haline getirilip, Ayaş, Murtazaâbâd (Mürted çevresi) , Haymanateyn (Büyük ve Küçük Haymana), Şorba (Çubuk ve Kızılcahamam arasında kalan bölge), Çubukâbâd , Yabanâbâd (Kızılcahamam), Yörükân-ı Ankara (Polatlı çevresi), ile Bala ve Ufla nahiyelerinden oluşan bölgenin sancak merkezi idi. Ayrıca XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren kadılık kurumunun bozulması ve arkasından naipliğin doğması sonucu Ankara'ya da naipler tayin edildi. Mezkûr yüzyılda şehir önemli bir hadiseye sahne olmamakla birlikte zaman zaman isyan eden devlet adamları ve mahallî beyler tarafından sıkıştırıldı. Bu dönemde bugün Altındağ İlçesi Talat Paşa Bulvarı üzerinde buluna Leblebici Camii (1713) , Hacı Bayram Cami kuzey yönünde ise Akmedrese ile Seyfi Medresesi, Emîniye Medresesi (1729), Yûsufiye Medresesi (1730) gibi önemli eğitim müessesleri ile Kalabendindeki hamam inşa edilmiştir. Bunlardan başka idari üniteler bağlamında Tulî Mahallesi'nde bulunan Mutasarrıf Konağı, Hacı Eshab Mahallesi'ndeki Mahkeme Konağı bu dönemde inşa edilen yapılardır. Diğer taraftan XIX. yüzyılın ilk yarısında ise şehir II. Mahmud'a karşı isyan eden Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın askerlerinin istilâsına uğramış ve büyük tahribat yaşamıştır.

XVII. ve XVIII. yüzyıldaki yukarıda zikrettiğimiz az sayıdaki değişim, büyük ölçüde mekânsal duraklama şehir nüfusunda kendini göstermektedir. Zira Celâlî isyanları şehir nüfusunun azalmasına yol açmıştı. Daha sonra 1785'ten 1833'e kadar geçen zaman içinde ise şehir 15-20.000 arasında bir nüfusa sahip olmuştur. 1848 yılı nüfus sayımında ise şehrin nüfusu 22.342 kişiden oluşurken bu rakam XX. yüzyıl başlarında 119.485 kişiye ulaşmıştır.²¹ XX. yüzyıl başlarına kadar devam eden şehrin fiziki ve insan potansiyelindeki durgunlukta aslında en temel parametre şehrin ticari ve idari durumunun olduğu ortaya çıkmaktadır. Zira XVIII. yüzyıldan itibaren şehrin ekonomik yapısında ve sof üretiminde ciddi bozulmalar oldu. XVI ve XVII. yüzyıllarda Ankara'da bulunan 4-5 bin civarındaki dokuma tezgâhı sayısı XIX. yüzyıl sonlarına doğru giderek azalmış ve birkaç tezgâh dışında sof üretimi yok olmuştur Bunun en önemli sebebi Ankara keçisinin Osmanlı İmparatorluğu dışına canlı olarak ihracı, endüstriyel dokuma tezgâhlarının rekabet edememesi ile yaşanan doğal afetler olarak söylenebilir. Zikredilen bütün bu gelişmeler kentin yapısal alanlarını doğrudan etkilemiştir.²²

Diğer yandan kentin ekonomik ve demografik nitelikleriyle olduğu kadar siyasi ve kültürel kimliği hatta kentin yönetsel yapısının geçirdiği dönüşüm ile ilişkiler sistemi de kentin biçimlenmesinde önemli olmaktadır. Öyle ki Tanzimat ile gelen en önemli değişikliklerden biri askeri ve adli örgütlenmeden bağımsız olarak oluşturulan mülki yönetimdi. Mülki yönetimin

²⁰ Özer Ergenç, *aynı makale*,s.89.

²¹ Musa Çadırcı, "1830 Genel Sayımlarına Göre Ankara Şehir Merkezi Nüfusu Üzerine Bir İnceleme", *Osmanlı Araştırmaları*, S.3, İstanbul 968,s...45

²² Mehmet Tuncer, *aynı eser*,s.57.

oluşturulmasının kent yaşamına getirdiği iki yenilik vardı. İlki, kentin mekânsal yapısına yeni bir öge olarak katılan başta hükümet konağı olmak üzere kamu binalarıdır. 1824 yılına kadar Ankara sancağına gönderilen mutasarrıf ve taifesi için görevlerini yürütecekleri ayrı bir bina yoktu. Sancağa atanan mutasarrıf kendisi ve emrindeki görevliler için büyük bir konak kiralanırdı. Bu konağın bir bölümü mutasarrıfın özel ikametgâhı için ayrılr diğer bölümünde ise mutasarrıf resmi görevini yürütürdü. Ancak 1824 yılına gelindiğinde bu uygulamada bir değişiklik yapıldı. Tulice Mahallesi'nde Hacı Abdi Paşa Konağı olarak bilinen konak 4000 kuruş bedelle "Vilayet Halkı" için satın alındı. 1882 yılına gelindiğinde ise bu bina yıkılarak yerine 40 odalı ve iki katlı bir hükümet konağı yapıldı. Bugünkü valilik binası bu konağın yerine yapılmıştı. İzleyen tarihlerde ise hükümet konağının yakınında bugünkü Çankırı Caddesi ve Atatürk Bulvarı aksında telgrafhane, hastane ve Rüşdiye, İdadi, Darül- Muallim gibi eğitim kurumlarını kapsayan kamu binaları kentin mekânsal yapısının yeni öğeleri olarak ortaya çıktı. Kamu binaları kent ölçeğinde modern bürokrasiyi temsil eden öğelerdi.²³

Bu yeni idari yapılanma şehir plancılığı bağlamında da yeni adımların atılmasını sağlamıştır. Nitekim 1864 Vilayet Nizamnamesi'ne göre Ankara'da evlerin numaralandığı ve sokak ve caddelere isim verildiği görülmektedir. Sözü edilen nizamname ile belediye örgütü kurulmaya başladı ise de 1877 tarihli vilayet ve belediye kanunu ile belediyenin temeli atılmıştır. 1883' te Anafartalar Caddesi üzerindeki belediye arazi üzerinde iki katlı kargir bir bina yapılarak faaliyetlerini burada yürütmüştür.²⁴ 1947 tarihinde aynı arazide Belediye binası yenilenerek 2000 yılına kadar belediye hizmetlerini burada yürütmüştür.

Kente ilişkin bu düzenlemeler çerçevesinde, Ankara'da belediye örgütünün oluşturulmasının yanı sıra ilk planlı yerleşim de gerçekleştirilmişti. 1877 yılında Balkanlar'dan gelen göçmenler Ankara'da kentin güney doğusunda Kayseri Kapısı'ndan Hatip Çayı'na doğru olan bölgeye yerleştirilmişti. Yeni kurulan Boşnak Mahallesi yaklaşık 300 kişilik olup, vilayet ve belediye kanunnamesine göre sokak genişliği, kapı eşik yüksekliği, merdiven yüksekliği vb. gibi düzeneklerin sokağa taşmalarının engellenmesi gibi düzenlemelere göre yapılmıştı. Bu örnek ilk planlı yerleşim olması ve kent dışına taşınmasının örneği olması bakımından önemlidir. 1877 tarihli kanunla yangın tehlikesine karşı tulumba örgütü de kurulmaya başlamıştır. Ancak Ankara'da bu örgütün kurulması 1881 yılında meydana gelen büyük yangından sonra bugünkü Ulus İtfaiye meydanında gerçekleşmiştir.²⁵

Ankara'yı modern bir kent haline getirme çabalarında vilayette sekiz yıl valilik yapan (1884-1892) Abidin Paşa'nın çabaları önemli yer tutar. Abidin Paşa Elmadağı'na 20 km kanallar açtırarak Atpazarına su getirerek şehrin yüzyıllık problemini çözmüştür. Ayrıca kendisi şehrin çeşitli yerlerine çeşmeler yaptırmıştır. Yol ağını da düzelteren Abidin Paşa öncelikle Ankara -İzmit yolunu angarya ve bağış yöntemleriyle düzeltirdi. Bundan ayrı olarak vilayet dâhilinde 500 km yol yanında demir yolu Ankara'ya ulaştığında gara gidiş ve gelişleri düzenlemek için 120 km bir yol dahi yaptırdı. Ayrıca Ankara'nın ilk hastanesi olan Gureba Hastanesi eski belediye binası yanında faaliyete geçti. Hastane binası 1924'ten beri Ankara Numune Hastanesi olarak hizmetlerine devam etmektedir. Ayrıca bugün Talatpaşa ve Atatürk Bulvarı'nın kesiştiği bölge ile Çankırı Caddesi boyunca serpilmiş olarak rüşdiye ve bir idadi ayrıca uygulamalı sanat eğitimi veren Hamidiye Sanayi Mektebi açıldı.²⁶

XIX. yüzyıl boyunca yavaş bir nüfus artışı gösteren kent de farklı etnik ve dini kökenler bir arada yaşıyordu. 19. Yüzyılın başında Ankara'da 88 mahalle varken yüzyılın sonunda mahalle sayısı 90'a çıkmıştır. Bu göreceli artış nüfus artışı ile beraber yeni nizamnamelere dayalı içerik düzenlemesinden kaynaklanmaktadır. Mahallelerin bir kısmında dini ve etnik topluluklar tek bir grup olarak yaşarken, bir kısım mahallelerde karışık olarak oturmaktaydılar. Diğer yandan XVIII. yüzyılda dünya tiftik tekeli elinde bulunduran Ankara, artık bu yüzyılda bu özelliğini yitirmişti. Kentin ekonomisinde başrolü oynayan ve refahın kaynağı olan tiftik endüstrisi yüzyılın ortalarından

²³ Zeliha Ötöz, "19.Yüzyıl Ankarasında Sosyal ve Kültürel Yaşam", (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi), Ankara, 1998, s.57-91.

²⁴ Emre Koray, "Kaybolan Bir Mimari Miras: Ankara Belediye Dairesi", *Ankara Araştırmaları Dergisi*, S. 6, Aralık 2018, s.237-48.

²⁵ Zeliha Ötöz, *aym tez.*,s 97-136.

²⁶ Zeliha Ötöz, *aym tez.*, s.139-175.

başlayarak çok hızlı bir çöküş yaşadı. Artık kent ham tiftik ihraç eder duruma düşmüştür. Bununla beraber 1891 yılında şehirde 2173 dükkân, 8 yağhane, 9 kiremithane, 11 değirmen ve 21 fırın ve 2 gazozhane bulunmaktadır. Dükkân sayısındaki artış Ankara pazarına giren ithal ürünlerin artmasıyla ilgilidir.²⁷

Zikredilen dükkânlar yoğunluklu olarak bugün Anafartalar Caddesi'nin yukarı kısmından başlayarak aşağıya kadar uzanan han ve çarşılar kentin ana iş merkeziydiler. Başlıcaları Taht'el Kal'a Hanı, Pirinç Hanı dışarıdan gelenlerin konakladığı yerler arasında idi. Ayrıca 150 dükkânın bulunduğu Bedesten, çok çeşitli malların satıldığı yer olması yanında özellikle kumaş satışının yapıldığı yerd. Penbe Han'da pamuklu ve ipekli dokumalar, Suluhanda kahve ve iplik satışı yapan dükkânlar bulunurdu. Urgancılar Hanında dokumalar, iplik, şeker, sabun, baharat vb. ürünler satılırdı. Atpazarı yiyecek giyecek ve her türlü gündelik kullanıma yönelik ürünlerin satışının yapıldığı bir yerken Kapan Çarşısı'nda yoğunluklu olarak sebze ve meyve yağ bal gibi maddeler satılırdı. Arabapazarı (Kağnıpazarı) ise civar köy ve kasabalardan gelenlerin alış veriş yaptığı yerd.²⁸

XIX. yüzyıl Ankara'sının sosyal yaşamının örgütlenmesi ve düzenlenmesine katılan semboller ve inanç değerleri ve işleyişi kent paradigmasını oluşturacaktır. 19 yüzyıl Ankara'sında konut ve konutun düzenleniş biçimi refah düzeyini yansıtan bir işarettir. Refah düzeyi yükseldikçe konutun niteliği değişmektedir. Üst sınıfa mensup kişiler iki katlı büyük evlerde veya konaklarda yaşamaktadırlar. XIX. yüzyılda bunlar şehrin bir yerinde sabitlenmiş olarak bulunmasalar da o dönem şehrin belli mahallelerinde yer almışlardır. Genelde tek katlı küçük evlerin olduğu ve yoksul insanların yaşadığı Hacettepe, Öküzce gibi mahallere karşılık bu konaklar çoğunlukla Hisar ve Hisar yakınındaki İmam Yusuf, Yenice, Aşhor, Voltarin gibi mahallelerde bulunuyordu.²⁹

XIX. yüzyıl Ankara'sında kurumsal etkinlikler bağlamında sözü edilecek olan etkinlik panayırdır. Şehirde kurulan panayır Osmanlı ülkesinde ilk panayır olması bakımından da önemlidir. Açılışı 15 Eylül 1869 tarihinde yapılan panayır Kışla-i Humayun yakınlarında etkinlik gösteriyordu. 15 gün süren panayırdaki Anadolu'nun çeşitli yerlerinden gelen insanlar alışveriş yaparlardı. Diğer taraftan aynı süreçte Abidin Paşa kalenin demir yolu tarafından görünen kısmına istasyondan görülebilecek şekilde bir Osmanlı arması yaptırmıştı. Ayrıca üzerinde Latin ve Arap harfleri ile Angora yazan büyük bir takı istasyonun önüne gelecek şekilde rayların üstüne yerleştirmiştir. Şehir kimliğinin oluşması bakımından bu semboller ve törenler önemlidir. Kamusal alanlara gelince bu yüzyılda insanların kamusal alan olarak kullandıkları alanlar; kalmak için hanları ve alışveriş için çarşıları kullandıkları görülür. Kahvehane sayısı sadece 6 idi. Kamusal alan olarak kullanılan mekânlar yüzyılın sonunda artış göstermektedir. 1880'lerin sonunda Roma Hamamı yakınlarına Hotel Angora adıyla büyükçe bir otel inşa edildi. Yine aynı dönemde Balık Pazarı civarında gazinolar bulunuyordu. 1891 yılını takiben ise kent için asıl çekicilik Kocamanoğlu ve Cenderecioğlu tarafından tiyatro binaları yapılıp açılmasıdır. Kentte bar ve meyhane karışımı yerlerde olup, buraya gelenler daha çok demiryolunun yapımında çalışan yabancı işçi ve mühendisler idi.

1907 tarihli Vilayet Salnamesinde Ankara'daki toplam konut sayısı 6.518 olarak verilirken, bir un fabrikası, on kiremithane, bir gureba hastanesi, bir kız ortaokulu, iki erkek lisesi, 65 ilkokul, bir Mekteb-i Mülki, bir Mekteb-i İdadi, bir Mekteb-i Hamidi ve bir de Mekteb-i Sanayi olduğu görülmektedir.³⁰ Ancak 1917 yılında kent merkezinde büyük bir yangın meydana gelmiş ve şehrin en önemli merkezlerinden Hisarönü Mahallesi ile Çıkrıkçılar Yokuşu, Bedesten, Saraçlar Çarşısı ve At Pazarı'nın yanmasıyla sonuçlanmıştı.³¹ Üç gün süren ve Refik Halit'in ifadesiyle "yakacak bir şey kalmadığı için" sönen yangın, şehrin neredeyse üçte ikisini yok etmişti.³² Bu yangınla birlikte büyük zarar gören Işıklar Caddesi, Konya Sokak ve Anafartalar Caddesi arasında kalan bölüm Ankara'nın ilk yapılaşmalarının görüldüğü alanlardı.

XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başında yoğunlaşan savaşların ve 1917 yangını nedeniyle Ankara'nın nüfusu azalarak 20-25 bine düşmüştür. I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında ülkenin

²⁷ Zeliha Ötöz, *aynı tez*, s.92.

²⁸ Rifat Özdemir, *XIX Yüzyılın İlk Yarısında Ankara* Ankara 1986,s.25-39.

²⁹ Zeliha Ötöz, *aynı tez*, s.57-91, 97-136.

³⁰ Duygu Yakışan Sönmez, *aynı tez*, s. 223.

³¹ Suavi Aydın (vd.), *Küçük Asya'nın Bin Yüzü: Ankara*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2005, s. 336.

³² Fehmi Yavuz, *Kentsel Topraklar*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1980, s. 24.

tüm kentlerinde yaşanan duraklama ve kentsel fonksiyonların gerilemesi eğilimi, İstanbul, İzmir gibi işgal kuvvetleriyle direkt temasta bulunan kentlerde şekilsel bir batılılaşma hareketini getirmiş, ancak Cumhuriyet öncesi Ankara'nın sömürgeci ülkelerle daha dolaylı bir etkileşimi olması nedeniyle söz konusu hareketler daha sınırlı olmuştur. Mustafa Kemal'in Ankara'yı Ulusal Savaş için karargâh seçmesi, 27 Aralık 1919'da Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'ya yerleşmesi, 23 Nisan 1920'de TBMM'nin burada toplanması, yeni hükümetin kurulması kentin fiziksel/mekânsal, demografik ve sosyo-ekonomik yapısını ileriye dönük olarak etkilemiştir. 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilanı ile bir rejim değişikliği yapılırken, öte yandan da eski rejim ile özdeşleşmiş olan bir başkent bırakılmış, onun yerine Kurtuluş Savaşı'nın merkezi olmanın prestijini taşıyan Ankara 13 Ekim 1923'te alınan bir kararla başkent yapılmış ve kentin yazgısı umulmadık bir biçimde değişmiştir.³³

Bu tarihlerde Ankara, 'Hisar' merkezli, 'Hisar altı', 'İstanyon', 'Debbağhane (Bendderesi)', 'Taşhan', 'Tahtakale', 'Samanpazarı', 'Koyunpazarı', 'Mevlevihane', 'Kayabaşı', 'Atpazarı', 'İmaret', 'Taceddin', 'Hamamönü', 'Karaoğlan', 'Ekinpazarı', 'Hacıbayram', 'Hacıdoğan', 'Kızılbey', 'Bostancılar', 'Hacımurat' gibi semtlerden meydana geliyordu. Bu semtler ise çeşitli mahalleler ve şehir merkezine biraz uzak olan bağ evlerinden oluşuyordu.³⁴ Ancak şehir merkezindeki yapılar yeni yönetim tarafından kullanıldığı için misafir ağırlamak ya da temsilciliklere yer ayırmak oldukça zordu. Başta İngiltere olmak üzere, birçok devlet Ankara'nın başkent oluşunu bir türlü kabul edemediler. Zira Ankara bu yükü kaldıracabilecek olanaklara pek sahip değildi. İngiltere Büyükelçisini İstanbul'da tutup Ankara'ya bir orta elçi yolladı. Sonra da bir süre Büyükelçisini İstanbul'da yaşatıp, gerektiğinde Ankara'ya yolladı. Dışişleri Bakanlığı ise bu soruna bir çözüm olmak üzere elçiliklere ücretsiz arsa tahsis edeceğini duyurdu, ancak Ankara'da sadece 4 devlet temsilcilik açmıştı. Aynı dönemde İstanbul'da ise 18 devletin temsilciliği bulunuyordu.³⁵

Ankara, kendisini ancak İstanbul'un karşısında konumlandırarak var edebilecekti. İstanbul'a alternatif bir mekân kurgusu olarak ortaya çıkarılmış olan Ankara, ancak ısrarla karşıtıyla tanımlandığı için İstanbul onun varlık sebebi haline gelmişti. Ankara, İstanbul'un olmadığı her şeydi. Ankara'nın İstanbul'a benzemesinin mümkün olmadığını anlaşıldığı noktada, ondan tamamen farklı, bütünüyle modern, işlevsel ve batılı bir kent imajı yaratılmasına girişildi. Sivil ve resmi mimaride, sosyal yaşantıda gelenekselliğin bağlayıcılığından kaçan bir tarz hâkim oldu. Apartman hayatı, Noel partileri, dansingler, klasik batı müziği konserleri, kübik üsluplu bakanlık binaları, at yarışları İstanbullu Ankara sakinlerinin çoğunun bile ilk kez karşılaştığı yeniliklerdi. Yeni bir sosyal hayat öngören Cumhuriyet rejimi, bunu başarabilmek için bir dizi inkılap gerçekleştiriyor, yeni bir kimlik inşasına girişiyordu. Modernleşme projesi olarak adlandırılan bu yenileşme çalışmaları, sosyal, siyasal ve ekonomik hayatın bütününde köklü birtakım değişikliklerin yapılmasını da zorunlu kılıyordu.³⁶ Ankara'da başlatılan modern şehircilik hareketinin başarısı da Cumhuriyet idaresinin başarısı sayılacaktı.³⁷

Geniş çaplı bir şehircilik başarısı için zamana ihtiyaç olduğu kadar, insanların modernleşmesi için de ciddi reformların yapılması gerekiyordu. Zira binlerce yıllık Anadolu kültürünün izleri tüm kırsal kesimde sonuna kadar hissediliyordu. Öyle ki Dagobert Von Mikusch, bu yıllarda Ankara halkının hiç de alışık olmadığı birçok insanın kente gelişlerine tanıklık ettiğine ve bu kadar insan için Ankara'da barınacak yer olmadığına dikkat çekerken,³⁸ Zekeriya Sertel de köylülerin arabaları ve hayvanlarıyla şehre girmelerinin yasak olduğunu ifade ediyordu. Sertel, ayrıca Ankara köylüsünün durumunu "sefaletin bu kadar koyusunu görmedim" şeklinde özetliyordu.³⁹

³³ www.ankara.bel.tr/2-tarihçe, erişim 25.8.2020.

³⁴ *Cumhuriyet ve Başkent Ankara*, s. 38

³⁵ Tansı Şenyapılı, "Barakadan Gecekonduya", İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 35.

³⁶ İnci Yalım, "Ulus Devletin Kamusal Alanda Meşruiyet Aracı: Toplumsal Belleğin Ulus Meydanı Üzerinden Kurgulanma Çabası", *Başkent Üzerine Mekân Politik Tezler: Ankara'nın Kamusal Yüzleri* içinde, Ed. Güven Arif Sargın, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 167.

³⁷ İlhan Tekeli, "Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Kentsel Gelişme ve Kent Planlaması", 75. *Yılda Değişen Kent ve Mimarlık* içinde, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 112.

³⁸ Dagobert Von Mikusch, *Avrupa ile Asya Arasındaki Adam: Gazi Mustafa Kemal*, (Çev. Esat Nermi Erendor), Yeni Gün Haber Ajansı Yayınları, İstanbul 2000, s. 151.

³⁹ Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, 5. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 2001, s. 99-101.

İngiliz gazeteci Grace Ellison, Başkent'teki yaşamı anlatırken özellikle Meclis binasının da bulunduğu İstasyon Caddesi'nin fotoğrafını;⁴⁰ "Büyük Millet Meclisi'nin önündeki ana caddeden çarşıya gidiliyor. Çarşıdaki lokantalar ekmek kadayıfı ve kebab gibi Türklerin lezzetli yiyeceklerini sergiliyorlar. Görünüşlerinden konfor bakımından çok ilkel olduğu anlaşılan kerpiçten yapılmış iki hanın önünden geçiyoruz. Ama ticari mal taşıyan arabalar, develer, eşekler için iyi bir barınma yeri olduğu belli. Her yerde Gazi Paşa'nın posterleri görülüyor. Kentteki kitapçıdan biraz çiğ renklerle basılmış Gazi Paşa'nın ve yakın arkadaşlarının posterleri ile milliyetçilik ve kahramanlık konularını görüntüleyen posterleri satın alabilirsiniz." diye çeker.

Ankara hakkında yapılan bu tasvirler, bir taraftan şehrin gerçekten zor şartlar altında imar edilmeye çalışıldığını, diğer taraftan da tarihe tanıklık eden kent merkezi binalarının geçmişini merak edenlere çok şeyler anlatabileceğini göstermesi bakımından önemlidir. Hem Osmanlı Devleti'nin Vilayet, hem Milli Mücadele'nin sevk ve idare, hem de Cumhuriyet Türkiye'si'nin yönetim merkezi olarak Ankara'da birçok tarihi yapı araştırılmaya değerdir. Bunlardan Gar binası, savaş esnasında cephelere asker nakledilmesi ve yaralı askerlerin kabulü açısından, mektep binaları yaralı askerin bakımı için hastaneye çevrilme açısından, Hacı Bayram Veli Camii manevi sığınak olma açısından, Meclis binası, Ankara Palas, Taşhan ve önündeki meydan şehrin yönetimine hizmet açısından önemli mekânlardır. Zira bir dönemin kağnı yolu olan Hâkimiyet-i Milliye Meydanı, ülkenin kaderine hükmedecek yoğunluğa sahip olduğu için "Ulus Meydanı" oluverir. Eskiden toprakla kaplı olan bu meydana 1924 yılında parke döşendi.

Sonuç olarak kale yapılanması ile ortaya çıkan Ankara şehri, Roma ve Bizans döneminde gelişerek bu kale etrafında Orta Hisar diye ifade edilen surla çevrilmiştir. İki katlı surla çevreli olan Ankara asıl gelişimini Ahi yönetimi zamanında gerçekleştirerek birçok mahalleden oluşan bir şehir haline gelmiştir. Osmanlılar döneminde bünyesinde taşıdığı güçlü vakıflarla ve ticaret merkezi olmasına bağlı olarak çok kısa sürede en önemli şehir merkezlerinden biri olmuştur. XVII. yüzyılın ilk yarısında baş gösteren isyanlar, salgınlar ve kıtlık gibi nedenlere bağlı olarak şehir, bir taraftan küçülürken bir taraftan da güvenlik bağlamında dış surla çevrilmiştir. XVIII. ve XIX. yüzyılın ilk yarısında ise şehrin fiziki yapısal öğelerinde önemli bir değişim söz konusu değildir. Mezkûr yüzyılın ikinci yarısında şehrin hem nüfusu artmış hem de yeni yapısal öğeler şehrin kimliği olarak öne çıkmıştır.

Kaynakça

- Andreayan, Hrand D., *Polonyalı Simonun Seyahatnamesi*, İstanbul 1964.
- Aktüre, Sevgi, "17.Yüzyıl Başından 19.Yüzyıl Ortasına Kadarki Dönemde Anadolu Osmanlı Şehrinde Şehrsel Yapının Değişme Süreci", *ODTÜ Mim. Fak. Dergisi*, Cilt I, Sayı 1, 1975, s.120-9.
- Çadırcı, Musa, "1830 Genel Sayımlarına Göre Ankara Şehir Merkezi Nüfusu Üzerine Bir İnceleme", *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul 1968, s. 20-29.
- Darkot, Besim, "Ankara", *İA*, I, s.,437-442.
- Dernschwam, Hans, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, Mersin 1992.
- Dagobert Von Mikusch, *Avrupa İle Asya Arasındaki Adam: Gazi Mustafa Kemal*, (Çev. Esat Nermi Erendor), Yeni Gün Haber Ajansı Yayınları, İstanbul 2000.
- Eravcı, Mustafa, Ahi Yapıları, *Ahi Ansiklopedisi*, c.I. s. 140-280
- Erdoğan, Emine, "Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Ankara Tahrir Defterlerinin Analizi", (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi), Ankara 2004.
- Ergenç, Özer, *Ankara ve Konya*, Ankara 1987.
- Ergenç, Özer; XVII. Yüzyıl Başlarında Ankaranın Yerleşim Durumu Üzerine Bazı Bilgiler", *Osmanlı Araştırmaları*, I, İstanbul 1980.
- Eyice, Semavi, *Ankara'nın Eski Bir Resmi*, Ankara 1972.
- Keleş, Ruşen, *Şehirciliğin Kurumsal Temelleri*, Ankara 1972.

⁴⁰ Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşında Ankara*, Ankara Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Ankara 1993, s. 223-226.

- Koray, Emre, “Kaybolan Bir Mimari Miras: Ankara Belediye Dairesi”, *Ankara Araştırmaları Dergisi*, Say.6, Aralık 2018, s.212
- Mehmed Zillioğlu Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* İstanbul 1986,c.1-2.
- Mehmed Neşri, *Neşri Tarihi*, Ankara 1986,c. II, 497-499.
- Müderrişoğlu, Alptekin, *Kurtuluş Savaşında Ankara*, Ankara Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Ankara 1993.
- Ötöz, Zeliha , “19.Yüzyıl Ankarasında Sosyal ve Kültürel Yaşam”, , (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi), Ankara, 1998.
- Özdemir , Rıfat, XIX Yüzyılın İlk Yarısında Ankara, Ankara 1986.
- Ramsay , W. M., *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası (trc. Mihri Pektaş)*, İstanbul 1960.
- Şenyapılı , Tansı, “Barakadan Gecekonduya”, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.
- Sertel, Zekeriya, *Hatırladıklarım*, 5. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 2001.
- Suavi Aydın (vd.), *Küçük Asya'nın Bin Yüzü: Ankara*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2005, s. 336.
- Taeschner , F., “Ankara”, *El²* (İng.), I.s., 509-511.
- Taş, Hülya , *XVII. Yüzyılda Ankara*, Ankara 2006
- Tekeli, İlhan, “Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Kentsel Gelişme ve Kent Planlaması”, *75. Yılda Değişen Kent ve Mimarlık*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 112
- Tuncer, Mehmet , *Ankara Şehri Merkez Gelişimi*, Ankara 2001
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, İstanbul 1984
- Yalım, İnci, “Ulus Devletin Kamusal Alanda Meşruiyet Aracı: Toplumsal Belleğin Ulus Meydanı Üzerinden Kurgulanma Çabası”, *Başkent Üzerine Mekân Politik Tezler: Ankara'nın Kamusal Yüzleri* içinde, (Ed. Güven Arif Sargın), İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 167
- Yavuz , Fehmi, *Kentsel Topraklar*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1980, s. 24.

www.ankara.bel.tr/2-tarihçe, erişim 25.8.2020